

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

**ULUSLAR ARASI
KURULUŞUNUN 700.YIL DÖNÜMÜNDE
BÜTÜN YÖNLERİYLE OSMANLI DEVLETİ
KONGRESİ**

INTERNATIONAL CONGRESS
ON OTTOMAN EMPIRE WITH ALL ASPECTS IN
700th ANNIVERSARY OF ITS ESTABLISHMENT

7-9 NİSAN 1999

B İ L D İ R İ L E R

Yayına Hazırlayanlar

Yard.Doç.Dr. Alâaddin AKÖZ

Doç.Dr. Bayram ÜREKLİ

Yard.Doç.Dr. Ruhi ÖZCAN

KONYA / TÜRKİYE - 2000

OSMANLI İDARİ ÖNCELİKLERİ: KARAHİSAR-I ŞARKI SANCAĞI'NDA GELİR ARTIRIMI ÖRNEĞİ

Fatma ACUN*

Giriş

Bu çalışmada, Osmanlıların 15 ve 16. yüzyıllarda sancak idaresinde öncelikle takip ettikleri politikalar ve meşguliyetleri incelenecektir. Bir yandan mahalli ve global şartlar, diğer yandan da, Osmanlıların idari öncelikleri incelenerek, Osmanlı idare mekanizmasının işleyişinin daha iyi kavranmasına katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Modern araştırmacıların Osmanlı müesseseleri ve bürokrasisi hakkındaki görüşlerini, Batı'nın klasik kaynakları şekillendirmiş ve zihinlerde, yüzyıllar boyunca hiç değişmeyen müessesese biçimleri ve bürokratik usullerin yer etmesine neden olmuştur. Müesseseler, bu araştırmacılar tarafından, kesin biçimde yapılanmış, belli normların dışına çıkmaya müsamaha göstermeyen modeller olarak algılanmıştır.¹ Bu görüşlerin tesiriyle, Osmanlı merkez idaresini çalışan bazı araştırmacılar, merkezin taşra ile, ve dolayısıyla daha geniş sosyal, ekonomik ve coğrafi çevre ile olan bağlantısını ihmal etmişlerdir. Taşra üzerine, bölge çalışmaları yapan diğer bir grup araştırmacılar da, bölgenin merkez ile olan bağlantısını ihmal etmişlerdir. Başlıca tahrir defterlerine dayalı olarak yapılan bu ikinci tür çalışmalar, genellikle bir sancak üzerine yoğunlaşarak, etraftaki bölgelerden, ve daha da önemlisi, merkezi idareden kopuk, "kendine yeterli bir dünya" yaratmıştır. Hem merkezi idare, hem de civardaki sancaklarla olan iletişim ve bağlantı göz ardı edilmiştir.² Bu durum, ancak yakın dönemlerde değişmeye başlamıştır. İmparatorluğun merkezi karar alma mekanizması ve sancak idaresinde bir tür "esneklik ve dinamizm" olduğunun farkına varılması, bazı araştırmacıları bu süreci çalışmaya yöneltmiştir.³

Osmanlı devletinin, her biri kendi tekamül tarihine sahip, "yaşayan birimleri ihtiva eden dinamik bir sistem" olduğu, günümüzde genel kabul görmektedir. Ancak, ilgili çalışmalar konu itibarıyla sınırlıdır ve "istatistikî" veri yerine, "tesadüfî" veriler kullanılmaktadır. Halbuki, Osmanlı siyasi/idari sisteminin nasıl işlediğini gereği gibi anlamak için, istatistikî verilerle desteklenen, sistematik ve tutarlı bir yaklaşım gerekmektedir.

Bu çalışmada, siyaset bilimlerinde "sistem yaklaşımı" adıyla bilinen bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşım, bir bütünü oluşturan parçalar arasındaki etkileşim ve bağlantı modellerini çalışılmasını mümkün kılmaktadır. Bu yaklaşımdan hareketle, Osmanlı idare mekanizmasını incelemek üzere bir kavramsal çerçeve geliştirdim. Bu kavramsal çerçevenin en önemli avantajı, bize, bir Osmanlı müesseseni, diğer müesseselerle, ve daha da önemlisi, çevre-

* Dr., Hacettepe Üniversitesi

¹ Rhoads Murphy, "Ottoman Census Methods in the Mid-Sixteenth Century: Three Case Histories", *Studia İslâmica*, LXXI (1990), s. 117.

² Aynı yer.

³ Suraiyya Faroqi, Osmanlı vergi ödeyenlerinin taleplerini Sultan'a duyurmak için kullandıkları dilekçe (*arz-ı hal*) sürecini ve Sultan'ın idaresinin buna tepkisini çalışmıştır. Yazarın şu eserlerine bakınız: "Political Activity Among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanic Legitimation (1570-1650)", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXIV (1992), s. 1-39. Yeni baskısı için bak, *Coping with the State, Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire 1550-1720*, The Isis Press İstanbul, 1995, s. 13-41; "Political Initiatives From the Bottom Up' in the Sixteenth- and Seventeenth- Century Ottoman Empire: Some Evidence for their Existence", *Coping with the State, Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire 1550-1720*, The Isis Press İstanbul, 1995, s.1-11.

siyle olan ilişkisini gözden kaçırmadan çalışma imkanı sunmasıdır. Bahsedilen kavramsal çerçeveye, başka bir çalışmamda ayrıntılı olarak tarif edilmiştir.⁴

Bu çalışmada, Osmanlıların sancak idaresindeki öncelikleri, özellikle de, gelir artırımı konusu incelenecektir. Bu tür bir çalışma, en iyi şekilde, belirli bir durumun incelenmesiyle mümkün olduğundan, Karahisar maden bölgesi seçilmiştir. Çalışmada kullanılan Karahisar'a ait dört tahrir defteri, 1485 ile 1569 arası döneme aittir, (1485 tarihli, (Tapu Tahriri TT olarak kısaltılmıştır) TT37, 1520 tarihli TT387, 1547 tarihli TT255 ve 1569 tarihli TT478) ve sırasıyla, II. Bayezid, I. Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerine rastlar.

Asıl konumuza girmeden önce, Osmanlı devletinin karakter ve karar verme sürecini etkileyen hedefleri hakkında bazı önemli noktaları belirtmek, taşra idaresinde, Osmanlıların önceliklerini belirlemede yardımcı olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu Sultanın mutlak otorite ve takdirine dayalı olarak işleyen "patrimonial" bir devlet olarak tanımlanmıştır. Ancak, örf, adet, statü grupları ve devlet felsefesi gibi, Sultanın mutlak otoritesini uzlaştıran faktörler de mevcut idi.⁵ Bu faktörler, şartlara göre, değişen derecelerde, Sultanın otoritesini icrasında etkili oluyordu. Bunlar arasında, devlet felsefesi özel bir öneme sahipti, çünkü, karar verici şahıslar olan Sultanlar ve devlet adamlarının düşünce yapılarını şekillendiriyordu.⁶ Bu felsefeye göre, devletin asıl amacı, Sultanın otoritesini ve iktidarını güçlendirmektir. Bunu gerçekleştirmenin tek yolu da, zengin gelir kaynakları elde etmektir. Bu da, üretici sınıfları varlıklı kılacak şartların sağlanmasına bağlı idi.⁷ Daire-i adliye diye adlandırılan bu dairevi felsefede, Sultanın otoritesi ve gücü reayadan aldığı maddi ve manevi desteğe bağlı idi. Bu felsefeye bağlı olarak, "adalet" kavramı, devlet idaresinde özel bir anlama sahipti: Sultan adına yetki kullanan görevlilerin reaya zulüm etmesini önlemek olarak tanımlanıyordu. Uzun tarihi tecrübe, zulüm eden bir devletin, reayanın üretici kapasitesini, dolayısıyla da devlet gelirlerini, azaltacağını gösteriyordu. Alternatif politika, reayayı, devlet görevlilerinin zulmünden korumaktır.⁸ Esas konu ise, reaya arasında memnuniyetsizlik yaratmadan, ve reayanın refah düzeyini düşürmeden, devlet gelirlerini artırmaktır. Bu suretle, **gelir artırımı** Devletin ana hedeflerinden biri olarak belirleyebiliriz. Devlet felsefesinden kaynaklanan, zengin gelir kaynakları elde etme düşüncesi, devletin başarılı bir şekilde idare edilmesi için de gerekli idi. Bunu hedefi gerçekleştirmek üzere, Osmanlılar gelir artırma stratejileri geliştirdiler. Bunun yanı sıra, taşra idaresinde, belli bir sırayla ele alınması gereken, problemler ve endişeler de mevcuttu. Bu problem ve endişelerden bazılarını, bu çalışmada incelemeye çalışacağız.

⁴Fatma Acun, *Ottoman Administration in the Sancak of Karahisar-ı Şarki(1485-1569): An Analysis Based on Tahrir Defters*, Basılmamış doktora tezi, The University of Birmingham, Aralık 1993; Fatma Acun, "A Systems Approach to Study the Ottoman Provincial Administration: A Case Study of Province of Karahisar-ı Şarki in North-Central Anatolia", 2-6 Haziran 1998 tarihinde Moskova'da düzenlenen II. Uluslararası "Avrasya ve Kuzey Afrika Uygarlıklarının Tarihi Kaynakları: Bilgisayar Yaklaşımı" konulu konferans bildirileri arasında basılacaktır.

⁵ Halil İnalcık, "Comments on 'Sultanizm': Max Weber's Typification of the Ottoman Polity", *Princeton Papers on Near Eastern Studies*, 1, 1992, s. 49-72.

⁶Bu felsefe, Yakın Doğu İmparatorluklarında, Eski Çağlardan beri süre gelen, devlet ve toplum ile ilgili geleneksel düşünceden kaynaklanıyordu. 1069 yılında yazılan Kutadgu Bilig, bu felsefeyi ifade eden en iyi kaynaktır: "Devleti idare etmek için büyük bir ordu gerekir. Orduyu beslemek için zenginlik gerekir. Bu zenginliği sağlamak için halkın varlıklı olması gerekir. Halkın varlıklı olması için de kanunların adaletli olması gerekir". Takip eden eserden alınmıştır, Halil İnalcık, *The Ottoman Empire The Classical Age (1300-1600)*, translated by Norman Itzkowitz and Colin Imber, London, 1973, s. 65-66. Bak aynı yazar, "Turkish and Iranian Political Theories and Traditions in Kutadgu Bilig", *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Rule, Essays on Economy and Society*, Bloomington, 1993, s. 1-18;

⁷ Halil İnalcık, "The Ottoman Economic Mind and Aspects of Ottoman Economy", *Studies in the Economic History of the Middle East From the Rise of İslâm to the Present Day*, ed. by M.A.Cook, London, 1970, s. 217.

⁸ Halil İnalcık, "State and Ideology under Sultan Süleyman I", *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Rule, Essays on Economy and Society*, Bloomington, 1993, s. 71.

Karahisar-ı Şarki Sancağında Gelir Artırımı

İlk tahrir defterinin düzenlendiği tarihten (1485) on sene önce fethedilen Karahisar bölgesi, Osmanlılara pek çok fırsatla birlikte, yine pek çok sorunlar ve sıkıntılar sunuyordu. Ortalama yüksekliği 1500 ila 2000 metreye ulaşan, sert kara iklimine sahip dağlık bir bölge idi. Tarım yapılacak alanların kısıtlılığına karşın, toprak, değişik madenler, özellikle de şap madeni bakımı zengindi. Bölge Ortaçağlarda dünyadaki en kaliteli şap madenine sahipti.⁹

Karahisar, Türkmen Beylikleri döneminden beri sürekli çatışmalara sahne olan bir yerdi. Osmanlı-Akkoyunlu rekabeti bölgede tahribata yol açarak, halkının büyük sıkıntılar çekmesine neden oldu. Bütün bu şartlar, herhangi bir tedirginlik durumunda derhal hareket etmeye hazır bir sınır toplumunun gelişmesine yol açtı. Osmanlı fethinin akabinde bölgenin durumu da bunu gösteriyordu; köylerin %38'i, mezraaların ise %45'i tamamen boştu veya terkedilmiş haldedeydi.¹⁰ Diğer yandan, bir *nefs* ve 11 köyden oluşan Karahisar kasabasında benzeri bir duruma rastlanmıyordu.¹¹ Bunun nedeni ise, büyük çoğunluğu gayri müslimlerden oluşan Karahisar kasabası ve yakınındaki madenci köylerin, herhangi bir çatışma olmadan teslim olmasıydı.¹² Dolayısıyla, Osmanlıların, bölgenin idaresindeki acil önceliğini, terk edilen köyler ve mezraaların yeniden iskan edilmesi ve şap madeninin devlete en faydalı olacak biçimde işletilmesi teşkil ediyordu. Bu durumda, Osmanlıların stratejisi, vergileri düşük tutmak ve haliha-zırda bölgede yaşayanlara cömert vergi muafiyetleri bağışlamak oldu.¹³ Osmanlıların idarelerini bölge halkına, kabul edilebilir ve cazip hale getirmek için takip ettikleri bir başka politika da, *vakıf* ve *mülk* sahipleri, ve *müsellem*ler gibi mahalli çıkar gruplarının önceki statü ve haklarını onaylamaktı.¹⁴

Bariş yoluyla teslim olan madenci cemaatinin sadakatini kazanmak için geliştirilen strateji ise, Eski çağlardan beri yapmakta oldukları madencilik işine devam etmelerine izin vermektedir. Bu madenci cemaatinin, maden işinde istihdam edilmesi, fethin o belirsiz, ilk dönemlerinde, Osmanlıların mahalli şartları benimsemesinin tipik bir örneğidir. Bu tür bir politikanın takip edilmesi, üretim ve gelirin kesintiye uğramamasını da garanti etmiştir. Osmanlılar, yeni feth ettikleri bölgelerdeki yerleşik gelenek ve usullere direk muhalefet göstermeyecek kadar realistti. Madenci cemaatine, şap madeninde çalışmaları karşılığında, geniş kapsamlı muafiyetler bağış-

⁹Anthony Bryer, "The Question of Byzantine Mines in the Pontos: Chalybian Iron, Chaldian Silver, Koloneian Alum and the Mummy of Cheria", *Anatolian Studies*, 32 (1982), s. 148.

¹⁰Daha yüksek oranda boş köylere komşu Bayburt ve Kemah sancaklarında rastlanmaktadır. Buralarda köylerin, sırasıyla, %42.9'u ve %67.7'si boştur. Boş köylerin oranının bu derece yüksek olmasının asıl nedeni, Osmanlı-Akkoyunlu ve Osmanlı-Safevi arasındaki savaşlardır. Bu konuda bak: İsmet Miroğlu, *16. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul, 1975, s. 29-35; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara, 1990, s. 34-37. Aynı olguya, daha az düzeyde, civardaki Harput sancağında da rastlanmaktadır. Burada ise 164 köyden 24'ü *viran* veya *halidir*. Bak, Mehmet Ali Ünal, *XVI Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s. 67, tablo 9.

¹¹TT37'nin sonunda (s. 883-888) *Kuray-ı Şebhane-i Karahisar* başlığı altında kaydedilen madenci köyleri yerleşik nüfusa sahip olup, bunlar arasında *hali* veya *viran* köy ve mezraalara rastlanmamıştır. Durum *nefs-i Karahisar-ı Şarki* için de aynıdır. Bak, TT37, s. 818-820.

¹²Kemal Paşazade Karahisar'ın ele geçirilişi ile ilgili olarak, takip eden bilgiyi verir: "Hisar içinde olan Türkmanlar ol hal-i müsibet mealı ki gördüler, mecalleri kalmayub avaze-i "el-aman"ı dervaze-i asumana ırgördüler, kal'ayı amanla teslim idüb haşem-i hüsm-ı sultan-ı zamandan emin oldular". İBN-İ KEMAL, *Tevarih-i Al-i Osman*, VII Defter, yayınlayan Şerafettin Turan, Ankara, 1957, s. 367.

¹³Bölgede yaşayan madenci cemaatine, *müsellem*lere, çeşitli gruplara ve şahıslara muafiyetler bahşedilmiştir. Haricden ekilen köyler ve mezraaların vergileri ise, genel bir tutar halinde, düşük oranda belirlenmiştir. Bunlar, fethin ilk dönemlerinde görülen geniş çaplı muafiyetler ve devletin cömertliğinin örnekleridir. Bak, Acun, *Ottoman Administration*, s. 92-96, 104. Vergi muafiyeti bağışlamak, aslında, yeni feth edilen bölgelerde yaşayan yerli halkın sadakatini temin etmek için uygulanan tipik bir Osmanlı politikasıydı. Ancak, bu tür muafiyetler, sürekli olarak bahşedilmemişti, Sultan'ın isteği üzerine kaldırılabilirdi. Bu konuda bak, Halil İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia İslamica*, II (1954), s. 107-108.

¹⁴Yerli halkın yaklaşık %10'u, kökleri Osmanlı öncesine uzanan, *müsellem*ler, mülk ve *vakıf* sahiplerinden oluşuyordu. Bu grupların önceki statüleri devlet tarafından onaylandı ve, kayıtlı nüfusun % 9'unu oluşturan *müsellem*lerde olduğu gibi, savaşa gitmeleri karşılığında bütün düzenli vergilerden muaf tutuldu. Acun, *Ottoman Administration*, s. 92-93.

lanarak cizye, ispençe, behre ve rüsum-ı saire, avarız, tekalif-i örfiye, kürekçi ve acemi oğlanı gibi yükümlülüklerden muaf tutuldu.¹⁵

Karahisar'da çıkarılan şap madeni en iyi kalite idi ve başlıca, deri işleminde ve kumaş boyamada, eczacılıkta ve kuyumculukta kullanılıyordu. Osmanlıların bölgeyi ele geçirmesinin ardından, Cenevizlerin Avrupa'ya şap ihracatı sektöre uğradı ve iç pazarın ihtiyacını karşılamaya yönlendirildi.¹⁶ Bölgenin fethinden 1570 yılına kadar, maden direk devlet tarafından işletildi. Bu tarihten sonra da değişik şahıslara mukataaya verildi.¹⁷ Madenin devlet tarafından işletilmesi, fethin ilk dönemlerinde devletin madenci cemaatine ilgisini göstermektedir. Bu ilk dönemlerde, madenden elde edilecek geliri tahmin etmek de zordur. Gelecekte madencilik işini geliştirme, dolayısıyla, gelirini artırma ihtimali de mevcuttur. Bütün bu nedenler bir araya gelerek, madenin devlet tarafından işletmesine katkıda bulunmuş olabilir. 1485 civarında, 150,500 akçeye ulaşan ve bölgedeki en yüksek gelir kaynağını teşkil eden maden geliri, Karahisar mirlivasına *has* olarak tahsis edilmişti.¹⁸

Otuz beş yıl sonra, 1520 civarında, İmparatorluğun genel şartlarında meydana gelen en büyük değişme, I. Selim'in kısa süren hükümdarlığı döneminde, Asya'daki topraklarda %76 oranında bir genişleme olmasıdır.¹⁹ Dolayısıyla, civardaki bölgelerin fethi ile Karahisar daha güvenli bir iç bölge haline gelmiştir. Fethin o ilk belirsiz dönemi geçtikten sonra, bölgedeki boş ve terk edilmiş yerler, ya yeniden iskan edilmiş, ya da kaybolmuştur. Yeni yerleşim birimlerinin kurulduğu da gözlenmektedir. Bu durumda, devletin nazarında, mali konular idari ve diğer konuların önüne geçmiş, ve bölgedeki en yüksek gelir kaynağını devlet kendisine tahsis etmiştir: Üçe katlanarak 459,000 akçeye ulaşan maden geliri, mirliva hassından alınarak, *Hassa-i Hümayun*'a (Sultan hası) dahil edilmiştir.²⁰

Osmanlılar, sayıları her tahrirde hızla artan mahalli madenci cemaatinin, maden işini te-kellerine almalarına izin vermiştir. Madencilerin sayısı 1485 yılında 161 nefer iken, 1547'de 771 nefere, ve 1569'da ise 1300 nefere yükselmiştir.²¹ Bu artış o kadar yüksektir ki, madenci köyle-rinden birinde, Maden Görece'de, 1569 civarında, 423 nefer (177 hane ve 246 mücerred) kayde-dilmiştir.²² Madenci nüfusundaki bu artış, köylerin sayısına da yansımış, dönemin başında, 1485'de, 11 olan madenci köy sayısı, dönemin sonunda, 1569 yılında, 23'e ulaşmıştır. Gayri müslim nüfusun madenci köyler etrafında toplanması, muhtemelen, Osmanlıların takip ettikleri düşük vergilendirme ve madenci cemaatini koruma politikası sonucudur. Madenci köylere gö-

¹⁵Bak Ek.

¹⁶Suraiyya Faroqi, "Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (About 1560-1830)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlands*, vol. 71 (1979), s. 152-153.

¹⁷Madenlerin sahiyeti ve kontrolü devlet için hayati öneme sahipti, çünkü madenler, zenginlik kaynağı olmalarının yanı sıra, askeriye ve endüstrinin metal ihtiyacını karşılıyordu. Bu nedenle madenlerin işletilmesi ve idaresi devletin yakın kontrolünde idi. Yapılan yatırımın kaynağına bağlı olarak, maden çıkarma işi, devlet veya özel sektör tarafından organize ediliyordu. Devletin madenleri işletmesi durumuna, daha çok, kullanılmayan veya yüksek oranda yatırım gerektiren madenlerde rastlanıyordu. Diğer yandan, yıllık düzenli gelir getiren madenler şahıslara mukataaya veriliyordu. Bu konuda bak, RHOADS MURPHEY, "Ma'din", *El*, 2. basım, s. 974-975.

¹⁸TT37, s. 888'deki bir kayıt şöyledir: "Mahsul-i Şebhane der nahiye-i mezbure hassa-i mirliva-i Karahisar fi sene 150,500".

¹⁹Murphey, Conceptual and pragmatic uses of *İcmal* Registers, s. 114.

²⁰TT387, s. 576'daki kayıt şöyledir: "Hasha-ı padişah-ı alempenah der kaza-ı Karahisar. Mahsul-ı Şebhane fi sene-i kamile: 459,000; şap men 14,500; nakden: 16,000; beher men fi 20".

²¹TT37, s. 883-888; TT255, s. 23-32; TT478, s. 48-64.

²²1547 yılında Maden Görece köyünde 120 nefer bulunuyordu. Bunun 62'si *bennak*, 34'ü *caba* ve 24'ü *mücerred*den oluşuyordu. *Mücerred* ve *cabaların*, yani bekar ve topraksız köylülerin sayısının yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Benzer bir durum, Amasya'daki Hacı köyünde (modern Güntüşhacıköy) gözlenmiştir. Burada kayıtlı 320 neferden 108 *caba*, 187 *bennak*tır. Yalnızca 25 şahıs *zemine* sahiptir. Dolayısıyla, bu genç ve işsiz kişiler köydeki gümüş madeni için gerekli iş gücünü sağlamaktadırlar. Bu konuda bak, Oktay Özel, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*, Basılmamış doktora tezi, The University of Manchester, 1993, s. 85, dipnot 80.

çün civardaki gayri müslim yerleşmelerden olduğu görülmektedir. Herhangi bir sürgün olayına rastlanmamıştır.

Madenci nüfustaki sürekli artış, maden ocağı için gerekli olan iş gücünü sağlamaya yeterli olmuştur. Ancak madencilerin tamamı, maden işinde istihdam edilememiştir. Dönemin başında bölgede 161 nefer ve 4 şap kuyusu bulunmaktadır. Dönemin sonunda ise, şap kuyularının sayısı 6'ya çıkarken, madencilerin sayısı çok daha hızlı artarak 1300 nefere yükselmiştir. Madenci köylerindeki nüfusun bu derece artması, Osmanlı idarecilerini, düşük vergilendirme politikalarını gözden geçirmeye yöneltmiştir. Çünkü, bu durum, cizye de dahil olmak üzere, hazinenin çok miktarda gelir kaybına uğramasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, devletin mali endişeleri ön plana geçerek, maksimum düzeyde gelir toplama düşüncesi öncelik kazanmıştır.

Böylece, devlet, madenci cemaatini, kendisine en karlı olacak şekilde yeniden düzenlemeye girişmiştir. Maden, ırgad usulü işlenmeye, vergiler de hazineye toplanmaya başlanmıştır. Ancak bu yeni düzenleme, madenciler arasında işsizliğe, dolayısıyla da büyük ölçüde memnuniyetsizliğe yol açmıştır. Yeni uygulama iki yıl devam ettikten sonra, Erzurum mukataa müfettişi, ve hazine müfettişi (*müfettiş-i emval-i hassa*) ve aynı zamanda Erzurum Kadısı olan Sefer ve Mehmet beyler, İstanbul'a bir rapor göndererek, Şebhane köylerindeki toprakların çok verimsiz olduğunu, tarım yapacak çok az bir arazinin bulunduğunu, dolayısıyla, tam-zamanlı çiftçilik yaparak vergileri ödemenin mümkün olmadığını bildirmiştir. Yeni uygulama dolayısıyla, mahalli halkın bir kısmının köylerini terk ettiği, kalanların da dağınık halde olduğu da söylenir. Rapora göre, bu zorlukların üstesinden gelmek üzere, madenciler, yakınlardaki köylerde iki kuyu şap madeni daha açarlar. Böylece her kuyuda 24 fırın, yaz ve kış aylarında çalışır hale gelmiştir. Bu durumda devlet görevlileri, madencilerin her bir kuyuda 24 fırın şap işlemelerini ve bunun karşılığında, ürettikleri şapın yarısının her bir *men*²³ ağırlığı için 3 akçe ödenmesini, ve önceki karar gereği, muafiyet bağışlanmasını önerirler.

Görevliler önerildiği usulde şap üretiminin devlet için karlı olduğunu belirtirler. Bu rapor üzerine, tahrir sırasında, tahrir heyetine bir ferman gönderilerek, 144 fırın şapın nakit karşılığında satılmasının mı? yoksa, madenin ırgad usulü paralı işçilerle işlenerek vergilerin hazineye toplanmasının mı? devlete daha karlı olduğu sorulmuştur. Meseleyi incelemek üzere bir soruşturma yapıldığında son iki yılda 180 hanenin bölgeyi terk ettiği ve nereye gittiklerinin belli olmadığı ortaya çıkmıştır. Kalan köylülerde, madende gündelikle çalışmayı reddetmektedir. Bir başka endişe de, madenin profesyonel olmayan, tecrübesiz kişiler tarafından işletilmesi halinde, gelir kaybına uğranılmasıdır. Sonuçta, eski sistem yeniden uygulamaya konulmuş, madencilerin her yıl 144 fırın şap üretmelerine ve vergilerden muaf olmalarına karar verilmiştir.²⁴

Merkezi hükümet ile taşradaki görevliler arasındaki yazışmalar, gelir artırımının, Osmanlıların ilk sıradaki önceliği olduğunu göstermektedir. Bu sebeple merkezdekiler, hazineye daha fazla gelir sağlamanın yollarını aramışlardır. Ancak, gelirleri, madenci cemaatinin zararına olacak şekilde artırmaya da çalışmamışlardır. Sonuç olarak, mahalli halkın refahını bozmadan gelir artırmayı, Osmanlıların bölge idaresindeki ana prensibi olarak belirleyebiliriz.

Sonuç

Karahisar bölgesinin incelenmesi, Osmanlıların, gelir artırma hedeflerini, bölgeye ve şartlarına bağlı olarak geliştirdikleri stratejiler yoluyla gerçekleştirdiğini göstermektedir.

²³ *Men*, demir, baharat ve et gibi ağır yükleri ölçmeye yarayan bir ölçü birimidir. Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmında 7,5 kilograma denk gelen, "ağır men" kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda ve dünyanın çeşitli ülkelerinde kullanılan *men* türleri için bak, Walter Hinz, *İslâmische Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System*, Handbuch der Orientalistik ed. Bertold Spuler, Leiden, 1955, s.16-23.

²⁴ Bak Ek.

Karahisar'daki madenci cemaatinde de gördüğümüz gibi, Osmanlılar gelir artırımı politikasını izlediler. Bunu gerçekleştirmek üzere de, ilk başlarda, Osmanlı öncesi gelenekleri ve usulleri benimsediler. Daha sonraki dönemlerde ise, idare metotlarını değiştirdiler. Bölge genelinde ise, göç ve vergi muafiyeti politikaları uygulayarak, bölgenin yeniden iskanı sağladılar. Mahalli ekonominin canlanmasına anlamına gelen bu gelişmeler, tabii ki, bölgenin gelir toplama potansiyelinin artmasına yol açıyordu.

Osmanlıların, gelir artırma amaçlarını, bir dizi politika izleyerek gerçekleştirdiklerini, bu süreç esnasında ise bazı endişelerin diğerlerinin önüne geçtiğini görüyoruz. Sonuç olarak, Osmanlıların, öncelik verecekleri konuları, uzun dönemde amaçlarını gerçekleştirmeye yardımcı olacak şekilde ayarlayabildiklerini söyleyebiliriz.

Bu çalışma, aynı zamanda, tahrir defterlerinin, Osmanlıların, bir bölgeyi idare ederken geliştirdikleri politikaları anlamaya elverişli kaynaklar olduğunu göstermiştir. Farklı etnik-dini, coğrafi ve sosyo-ekonomik karakteristiklere sahip bölgeler üzerine yapılacak çalışmalar, Osmanlı idare sistemi ve işleyişini daha iyi kavramamızı sağlayacaktır.

EK:

Madenci cemaati ile ilgili, TT478 s. 63-64'deki, uzun metin aşağıda aynen verilmiştir:

"Zikr olan yirmi üç pare kura ve mezari reayası kaza-ı mezburede olan dört kıta şab madenlerinde cizye ve ispençe ve behre ve rüsum-ı saire ve acemi oğlanı ve avarız ve kürekçi ve tekalif-i örfiyeden muafiyetle kadimden şab işlerler iken şabhaneler ırgadla işlenüb kuray-ı mezbure keferesin dahi harac ve ispençeleri ve behreleri ve rüsum-ı saireleri ve avarızları miri için zabt olunmak ferman olunub iki yıldan ziyade maden-i mezbure ırgadla işlenüb reya-ı mezburenin mahsulatı zabt olunduktan sonra Arz-ı Rum mukataatı nazırları Sefer Bey ve Mehmed Bey ve müfettiş-i emval-i hassa Arz-ı Rum kadısı Mevlana Muslihiddin dergah-ı muallaya arz gönderüb şabhane köyleri sengistan olub ziraat ve hırasete kabil yerleri cüzi olub maişetleri tamam müzayaka üzere iken harac ve ispençe ve sair rüsum edasına kudretleri olmamağla bazısı celay-ı vatan idüp sairleri perakende olmak üzere oldukları ecilden kuray-ı mezbure keferesi kadimden işleyü geldikleri dört kıta şab madenlerinden gayri Çorak ve Kelice Kahta nam karyeler kurbünde iki kıta şab madeni dahi ihdas idüp seyf ve şitada battal komayub beher madende yirmi dörder fırın şab zahiresi ihrak idüp ve yirmi dörder kuyu şab virüb ve olıgeldüğü üzere hasıl eyledikleri şabın nisfından beher mennine hisse-i rencberan üçer akçe virülüb ber karar-ı sabıka muafiyetle şab işledükleri mal-ı miriye enfadır deyü arz eyledükleri ecilden bu bendelerine sene 976 Ramazanının yirminci günü (1569) tarihiyle müverrah emir şerif varid olub göresin iki maden dahi ihdas olunub cümle altı maden yüz kırk dört kuyu şab işlenüb ve işlenen şab anbarda kalmayub fûruht ve nakd olması kabilmdir yoksa bilfiil işlendiği üzere şab madenleri ücret ile işlenüb ve kuray-ı mezbure keferesin harac ve ispençe ve sair rüsumları ve avarız ve kürekçileri ve acemi oğlanı alınmak miriye enfadır tamam aslı ve hakikati ile malum idinüb kangısı malıma enfa ise ana göre defter-i cedide kayd idesin deyü ferman olunmağın husus-ı mezbur ehl-i vukufdan tefahhus olunub ve kuray-ı mezbure reayası yoklandıkda iki yıldan beri yüz seksen hane celay-ı vatan idüb kanda gitdükleri malum olmayub harac ve ispençeleri ve rüsum-ı sairelerinden nesne hasıl olmayub maden-i mezbur ber karar-ı sabık muafiyetle madenciler olmadıkları takdirce sairleri dahi perakende olduklarından sonra madenleri işletmeye ırgada dahi müzayaka iktiza idüb madenci olmayan keferi şab işlemeye kadir olmayub mal-ı miriye külli zarar olmak muhakkak olduğu malum olmağın ber vech-i meşruh üzre kuray-ı şabhane reayası sabıkdan mamul olan dört madenden maada iki maden dahi ihdas idüb yılda her bir madende yirmi dörder fırın şab zahiresi ihrak ve müheyya idüb beher onbeş günde bir kuyu şab derdikleri maden-i mezbure ihyasına ve mal-ı miriye enfa olub madenci reayası dahi her senede vech-i mezbur üzere yüz kırk dört kuyu şab dermeği kabul eyledikleri ve ber karar-ı evvel muafiyetleri defter-i cedide kayd olundu".